

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v96.2022.5>*Ю. М. Мирошниченко*

ФОРМИ І ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Сучасне правосуддя неспроможне ефективно функціонувати без використання знань у найрізноманітніших галузях людської діяльності. Причина цього полягає в тому, що від судді не можна очікувати, що він буде фахівцем у всіх сферах, особливо у тих випадках, коли питання, які потребують вирішення, пов'язані з технічними та іншими знаннями. Ось чому процесуальні системи передбачають участь фахівців, які добре обізнані та глибоко вивчають предмет і можуть поділитися своїми знаннями з судовим органом для встановлення істини [1, с. 131].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню проблем застосування спеціальних знань у кримінальному процесі присвячена величезна кількість праць, серед авторів яких R. J. Allen, G. Edmond, P.W. Grimm, J. J. Koehler, P. Roberts, W. Wall, Л. Ю. Ароцкер, В. І. Гончаренко, Г. І. Грамович, О. М. Зінін, П. П. Іщенко, Л. В. Лазарева, В. К. Лисиченко, Ю. К. Орлов, Б. В. Романюк, О. В. Селіна, М. Г. Щербаковський та інші представники наук кримінального процесу та криміналістики. Однак, не зважаючи на вельми вражаючий масив теоретичних досліджень у цій області, розроблення проблеми науково-технічного забезпечення кримінального провадження з метою розширення спектра використання фахових знань у різноманітних царинах залишається актуальним завданням криміналістики, що пояснюється як невинним розвитком науки і техніки, здобутки яких можуть бути поставлені на службу кримінальному судочинству, так і змінами у правовому регулюванні відповідного виду діяльності.

Мета дослідження, частина результатів якого подається у пропонованій статті, полягала у систематизації форм використання спеціальних знань у судовому провадженні та визначення змісту тактики їх застосування.

Основні результати дослідження. В контексті кримінального провадження спеціальні знання – це система відомостей, отриманих обізнаною особою в результаті навчання, теоретичної чи практичної діяльності у різних галузях науки, техніки, творчості, ремесел, промислів тощо, які використовуються у передбачених законом формах з метою сприяння правосуддю. Форма використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві розглядається як вид практичної діяльності, що передбачає використання професійної майстерності, досвіду та підготовки обізнаних осіб з метою виявлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження [2, с. 170] і визначається: а) процесуальним положенням обізнаної особи (експерт, спеціаліст та ін.); б) метою залучення (пошук, виявлення, фіксація, вилучення, дослідження слідів злочину та ін.); в) значенням одержаних результатів (доказовим або орієнтуючим) [4, с. 43].

Найбільшого поширення у криміналістичній літературі набула класифікація спеціальних знань за ознакою правової регламентації, а саме, всі форми використання спеціальних знань поділені на процесуальні та непроцесуальні [5, с. 196]. До непроцесуальних форм застосування спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ можна віднести отримання сторонами фахових порад з проблемних питань правозастосування, позасудове консультування сторін та суду зі спеціалістами щодо виду експертизи та її можливостей, формулювання експертних завдань, підготовки об'єктів дослідження тощо.

Провідними процесуальними формами використання спеціальних знань в судовому провадженні є (1) проведення судових експертиз і (2) надання технічної, офіційної консультативно-довідкової та іншої допомоги особам, які ведуть кримінальне провадження. Носіями спеціальних знань у цих випадках виступають обізнані у відповідній області особи – експерт і спеціаліст.

За змістом ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», судовий експерт – це особа, яка має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшла відповідну підготовку та отримала кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. У кримінальному провадженні експертом визнається особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до згаданого закону на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 КПК України).

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України). Завданням спеціаліста у судовому провадженні є сприяння у дослідженні доказів шляхом застосування спеціальної техніки (ст. ст. 357, 358, 359, 361 КПК України), отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України), надання консультацій та роз'яснень з питань, що належать до його компетенції (ст. 360 КПК України).

Донедавна ключовою ознакою, що відрізняла спеціаліста від експерта, вважалась відсутність дослідницького характеру його процесуальної діяльності, внаслідок якої не набуваються нові докази. Однак відтоді, як законодавець відніс до переліку процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта (ст. ст. 298-1, 300 КПК України), зазначений критерій втратив статус абсолютного.

Водночас різниця між положенням експерта та спеціаліста навіть при наданні останнім висновку очевидна. Насамперед вона полягає в освітньо-кваліфікаційних вимогах, що висуваються до експерта, ширшому колі його прав та обов'язків, а також у відсутності кримінальної відповідальності спеціаліста за відмову від виконання покладених на нього обов'язків. Він несе лише процесуальну відповідальність у разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення

про причини свого неприбуття (ст. 72 КПК України). На відміну від експерта спеціаліст може бути залучений до виконання своїх процесуальних функцій ще до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 3 ст. 214 КПК України).

У науковій літературі поряд зі спеціалістом до носіїв спеціальних знань (обізнаних осіб) небезпідставно відносять деяких інших суб'єктів, залучених до кримінального провадження для здійснення допоміжних функцій. З-поміж них називають ревізора, лікаря, перекладача, педагога, психолога [3, с. 44–45]. До цього переліку можна також додати представників органу з питань пробації, ювенальної поліції, служби у справах дітей, кожен з яких є фахівцем у сфері своєї діяльності й покликаний наявними у нього знаннями сприяти досягненню завдань кримінального провадження шляхом розв'язання певного кола специфічних питань.

Особливою формою використання спеціальних знань є допит обізнаного свідка, тобто особи, яка (1) через випадковий збіг обставин стала очевидцем досліджуваних судом обставин і з огляду на наявність спеціальних знань здатна не просто викласти відомі їй факти, а й зробити з них певні умовиводи, висновки чи дати кваліфіковану оцінку сприйнятим подіям, або (2) через виконання службових обов'язків отримала відомості, що мають значення для кримінального провадження. До останніх можуть бути віднесені: лікар, який надав першу медичну допомогу потерпілому; поліцейський, який першим прибув на місце події; ревізор, бухгалтер, співробітники податкової, митної служб, інших контролюючих і наглядових органів, члени спеціальних комісій, які виявили порушення вимог нормативно-правових актів, відомості про які були внесені до ЄРДР.

В американських судах, наприклад, посадових осіб правоохоронних органів, які проводили досудове розслідування, часто допитують як експертів – фахівців у галузі своєї діяльності, компетентність яких визначається як сукупність знань, підготовки та досвіду, завдяки яким офіцери особливо добре знаються на тому, що суди вважають їх основними професійними завданнями [5, с. 484]. Слідчий, який має багатий досвід та ґрунтовні знання в галузі криміналістичної методики, може бути допитаний щодо типових моделей поведінки злочинця та жертви, схарактеризувати звичайні наслідки злочинного зазіхання, описати типову слідову картину місця злочину, розповісти про науково обґрунтовані методики розслідування кримінальних правопорушень певних категорій, тактику проведення окремих слідчих дій тощо.

Особливості допиту такого свідка передбачені ч. 7 ст. 95 КПК України, за змістом якої особа, котра під час допиту висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях, може бути допитана іншою стороною згідно з правилами допиту експерта. Якщо свідок володіє спеціальними знаннями, що виходять за рамки звичайних знань, і ці знання допоможуть суду зрозуміти докази або встановити факти, він може давати показання як свідок-експерт за умови, що суд вважає його показання допустимими й достовірними.

Використання судом спеціальних знань включає такі організаційно-тактичні заходи:

– здійснюється аналіз та оцінка ситуації, на підставі якої формується переконання у тому, що для встановлення певних обставин або дослідження доказів необхідні спеціальні знання та приймається відповідне тактичне рішення;

– визначається сфера знань, необхідних для розв'язання питання, що виникло;

– здійснюється вибір форми застосування спеціальних знань;

– обирається особа, яка володіє спеціальними знаннями необхідного виду та рівня;

– здійснюється комунікація з обізнаною особою щодо організаційних питань, які стосуються характеру майбутнього співробітництва, визначення орієнтовної тривалості та місця його реалізації тощо;

– окреслюється предмет, формуються завдання діяльності обізнаної особи;

– обирається оптимальний з тактичного погляду момент для проведення процесуальної дії за участю обізнаної особи;

– ухвалюється процесуальне рішення про застосування спеціальних знань, залучення до участі у справі обізнаної особи, яке надсилається відповідному суб'єкту;

– провадиться підготовка об'єктів, що підлягають дослідженню з використанням спеціальних знань;

– залучається обізнана особа та проводиться за її участю процесуальна дія;

– здійснюється оцінка результатів застосування спеціальних знань.

Таким є загальний алгоритм дій і рішень суду в ситуації, що вимагає застосування спеціальних знань. Залежно від конкретних обставин справи, характеру виниклих питань, форми використання спеціальних знань програма дій суб'єкта їх використання може бути уточнена чи доповнена.

Висновки. Використання спеціальних знань для встановлення об'єктивної істини є важливим аспектом судового розгляду кримінальних справ. Тактика використання у судовому провадженні спеціальних знань є системою тактичних прийомів та послідовних дій, що здійснюються судом відповідно до закону й наявної ситуації, та спрямовані на дослідження доказів і встановлення кримінально-релевантних обставин.

Аналіз нормативно-правових актів і судової практики дозволяє виділити наступні форми використання спеціальних знань під час судового провадження:

а) допит обізнаного свідка:

– особи, яка через випадковий збіг обставин стала очевидцем досліджуваних судом обставин і з огляду на наявність спеціальних знань здатна не просто викласти відомі їй факти, а й зробити з них певні умовиводи, висновки чи дати кваліфіковану оцінку сприйнятим подіям;

– службової особи, яка отримала відомості, що мають значення для кримінального провадження (лікар, поліцейський, ревізор, бухгалтер, співробітники податкової, митної служб, інших контролюючих і наглядових органів, члени спеціальних комісій та ін.);

б) допит експерта в суді за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суду для роз'яснення наданого висновку;

в) доручення проведення експертизи судом у випадку, коли суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;

г) надання суду технічної, консультативно-довідкової та іншої фахової допомоги.

Література

1. Martorelli, J. P. (2017). La Prueba Pericial. Consideraciones sobre la prueba pericial y su valoración en la decisión judicial. *Derechos en acción*, 4, 130–139. DOI: <https://doi.org/10.24215/25251678e051>
2. Туленев А. И. Понятие форм использования специальных знаний и их классификация. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*. 2013. № 4. С. 166–171.
3. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
4. Логвинец Е. А., Каторгина Н. П. Актуальные вопросы классификации форм использования специальных знаний. *Проблемы в российском законодательстве*. 2013. № 5. С. 196–200.
5. Lvovsky, A. (2021) Rethinking Police Expertise. *Yale Law Journal*, 131(2), 475–572. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3827315>

Анотація

Мирошниченко Ю. М. Форми і тактика використання спеціальних знань у судовому провадженні. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню форм використання спеціальних знань у судовому провадженні та визначення змісту тактики їх застосування. В контексті кримінального провадження спеціальні знання – це система відомостей, отриманих обізнаною особою в результаті навчання, теоретичної чи практичної діяльності у різних галузях науки, техніки, творчості, ремесел, промислів тощо, які використовуються у передбачених законом формах з метою сприяння правосуддю.

До непроцесуальних форм застосування спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ можна віднести отримання сторонами фахових порад з проблемних питань правозастосування, позасудове консультування сторін та суду зі спеціалістами щодо виду експертизи та її можливостей, формулювання експертних завдань, підготовки об'єктів дослідження тощо. Провідними процесуальними формами використання спеціальних знань в судовому провадженні є (1) проведення судових експертиз і (2) надання технічної, офіційної консультативно-довідкової та іншої допомоги особам, які ведуть кримінальне провадження. Носями спеціальних знань у цих випадках виступають обізнані у відповідній області особи – експерт і спеціаліст.

Особливою формою використання спеціальних знань є допит обізнаного свідка, тобто особи, яка (1) через випадковий збіг обставин стала очевидцем досліджуваних судом обставин і з огляду на наявність спеціальних знань здатна не просто викласти відомі їй факти, а й зробити з них певні умовиводи, висновки чи дати кваліфіковану оцінку сприйнятим подіям, або (2) через виконання службових обов'язків отримала відомості, що мають значення для кримінального провадження.

Тактика використання у судовому провадженні спеціальних знань є системою тактичних прийомів та послідовних дій, що здійснюються судом відповідно до закону й наявної ситуації, та спрямовані на дослідження доказів і встановлення кримінально-релевантних обставин.

Ключові слова: кримінальний процес, судове провадження, криміналістична тактика, спеціальні знання.

Summary

Myroshnychenko Yu. M. Forms and tactics of using special knowledge in court proceedings. – Article.

The article is devoted to researching the forms of using special knowledge in court proceedings and determining the content of the tactics of their application. In the context of criminal proceedings, special knowledge is a system of information obtained by a knowledgeable person as a result of training, theoretical or practical activities in various fields of science, technology, creativity, crafts, trades, etc., which are used in the forms prescribed by law for the purpose of promoting justice.

The non-procedural forms of application of special knowledge during the trial of criminal cases include obtaining professional advice by the parties on problematic law enforcement issues, out-of-court consultation of the parties and the court with specialists regarding the type of expertise and its possibilities, formulation of expert tasks, preparation of research objects, etc. The leading procedural forms of using special knowledge in court proceedings are (1) conducting forensic examinations and (2) providing technical, official advisory and reference and other assistance to persons conducting criminal proceedings. The bearers of special knowledge in these cases are persons knowledgeable in the relevant field – experts and specialists.

A special form of the use of special knowledge is the interrogation of a knowledgeable witness, that is, a person who (1) due to a random coincidence of circumstances became an eyewitness to the circumstances investigated by the court and, given the presence of special knowledge, is able not only to state the facts

known to him, but also to draw certain inferences and conclusions from them or give a qualified assessment of the perceived events, or (2) through the performance of official duties received information relevant to criminal proceedings.

The tactics of using special knowledge in court proceedings is a system of tactical techniques and sequential actions carried out by the court in accordance with the law and the existing situation, and aimed at researching evidence and establishing criminally relevant circumstances.

Key words: criminal process, court proceedings, forensic tactics, special knowledge.